

Γ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΣ ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΠΕΛΛΑΣ ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο νομισματικός θησαυρός που θα μας απασχολήσει εδώ πολύ σύντομα αποτελείται από εκατό (100) αργυρά αθηναϊκά τετράδραχμα της Νέας Τεχνοτροπίας¹. Βρέθηκε σε δοκιμαστική τομή της δυτικής πτέρυγας του συγκροτήματος της αγοράς της Πέλλας².

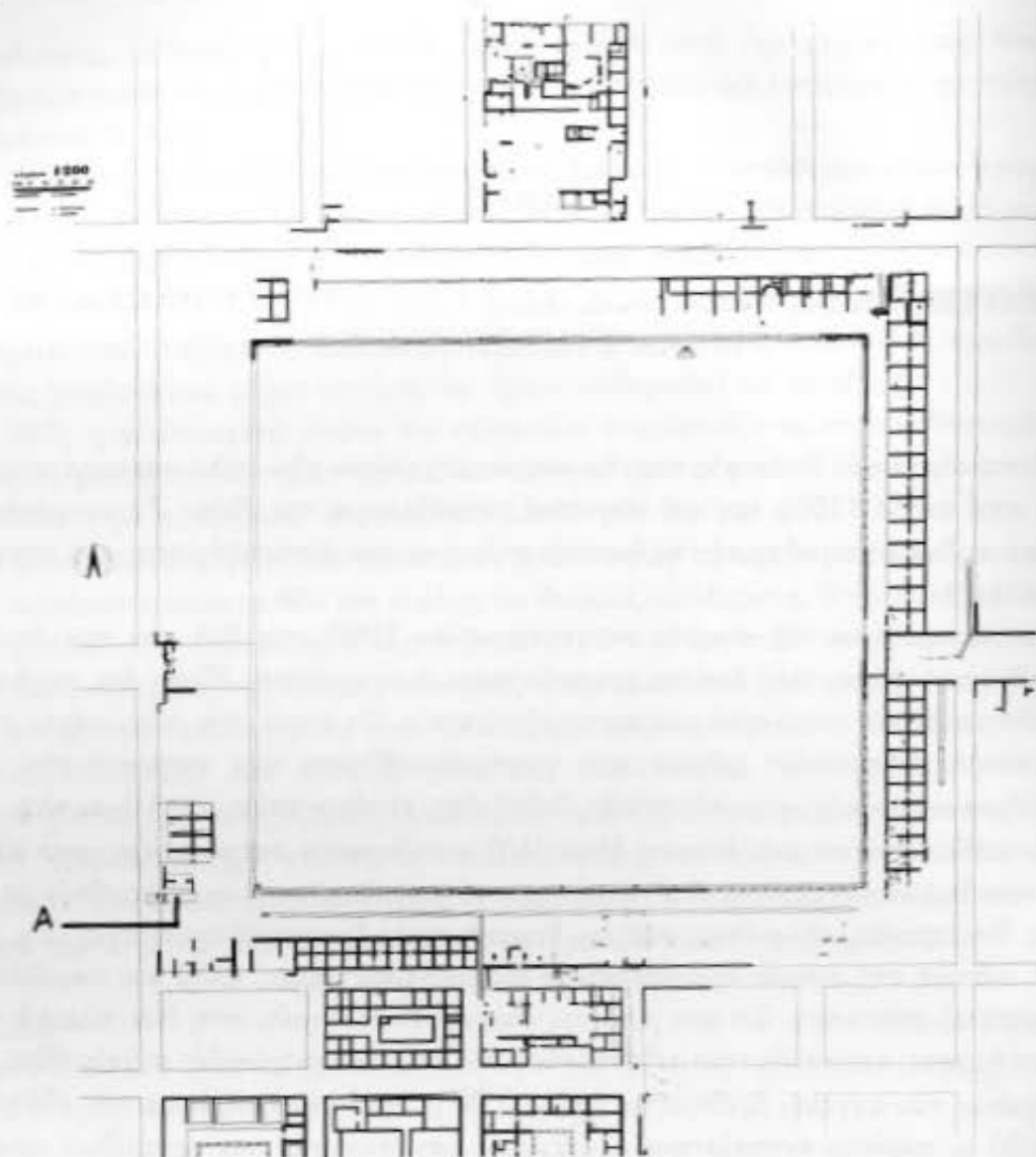
Το συγκρότημα της αγοράς εντοπίστηκε το 1980 στα ΒΑ του παλιότερου αρχαιολογικού χώρου και έκτοτε ανασκάπτεται συστηματικά. Είναι ένα τεράστιο συγκρότημα στοών γύρω από μια κεντρική πλατεία. Οι στοές στο πίσω μέρος τους έχουν σειρά ορθογώνιων χώρων που χρησιμοποιήθηκαν σαν καταστήματα και εργαστήρια κεραμικής, κοροπλαστικής, λιθοξοίας, επεξεργασίας μετάλλων κλπ. Το σύνολο απλώνεται σε μια έκταση δέκα (10) οικοδομικών τετραγώνων, ενώ άλλα πέντε οικοδομικά τετράγωνα στα νότιά της, πρέπει πιθανότατα να σχετισθούν με τις άμεσες διοικητικές, αλλά ίσως και τις θρησκευτικές δραστηριότητές της³ (Σχ. 1).

Η κάτοψη της αγοράς ερευνήθηκε με δοκιμαστικές τομές, αλλά και παράλληλη συστηματική ανασκαφή. Σε μια από τις δοκιμαστικές τομές, στη ΝΔ πλευρά του συγκροτήματος, αποκαλύφθηκε ο θησαυρός μέσα σε μικρό χυτροειδές αγγείο (Εικ. 1). Ο πυθμένας του αγγείου βρέθηκε σε βάθος 0,90 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στα 0,20 μ. περίπου εντοπίστηκε το στρώμα καταστροφής των κεραμίδων οροφής και πολλά πλινθιά σε αρκετό πάχος (Εικ. 2). Ο θησαυρός ήταν κρυμμένος αμέσως κάτω από το χωμάτινο δάπεδο της τελευταίας φάσης του χώρου, ο οποίος, όπως αποδείχτηκε στη συνέχεια, ανήκει σε κατάστημα-εργαστήριο της δυτικής στοάς της αγοράς. Ο ίδιος ο θησαυρός επομένως είναι ένα *terminus post quem* για την καταστροφή τουλάχιστον του χώρου στον οποίο βρέθηκε.

1. Λόγω περιορισμένου χώρου εδώ γίνονται μόνο οι γενικές παρατηρήσεις, που σχετίζονται με το εύρημα. Ο συγγραφέας επιφυλάσσει σε προσεχή μελέτη να εκδόσει το σύνολο του θησαυρού και να παραθέσει αναλυτικά τα σχετικά ανασκαφικά δεδομένα.

2. Ο θησαυρός ανασκάφτηκε την 30 Ιουλίου 1984.

3. Η σχετική με την αγορά της Πέλλας αναλυτική βιβλιογραφία στο: Γιάννης Μ. Ακαμάτης, Πρόσθετα ανασκαφικά στοιχεία για τη χρονολόγηση της καταστροφής της αγοράς της Πέλλας, Εγνατία 1, 1988 (τυπώνεται), υποσημείωση αρ. 3. Στο παραπάνω πρόσθεσε και τις σύντομες αναφορές στα εξής: Μ. Σιγανίδου, στο Αρχαία Μακεδονία, IV Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1983 (1986) 554-555· ARepLondon 1986-87, 39 (H. W. Catling) και Γ. Μ. Ακαμάτης, στο: Πέλλα. Πρωτεύουσα των αρχαίων Μακεδόνων. 30 χρόνια ανασκαφής. 1957-1987 (1987) 19-21, πίν. 3-4, 11, 14-16 και 28-31.

Σχ. 1. Η αγορά της Πέλλας και της γύρω περιοχής μετά την ανασκαφική περίοδο του 1987. Στα βόρεια της διακρίνεται το ιερό της Αφροδίτης και Κυβέλης. Στα νότια της έχουν αποτυπωθεί από δυτικά τα μικρά οικοδομικά τετράγωνα 4 και 2. Η τομή του θησαυρού διακρίνεται στη θέση Α.

Τα εκατό (100) τετράδραχμα του θησαυρού της Πέλλας κατανέμονται σε τριάντα (30) κοπές. Το σύνολο σχεδόν των κοπών αυτών υπάγεται στη μεσαία περίοδο της κατάταξης της M. Thompson, εκτός από τρεις κοπές, δώδεκα (12) συνολικά τετράδραχμα, που ανήκουν στις αρχές της επόμενης περιόδου⁴. Η παλιότερη κοπή του θησαυρού είναι των αρχόντων ΜΕΝΕΔ-ΕΠΙΓΕΝΟ με σύμβολο τον

4. Για τα αργυρά αθηναϊκά νομίσματα της Νέας Τεχνοτροπίας αζεπέραστη παραμένει η μελέτη της M. Thompson, *The New Style Silver Coinage of Athens* (1961) τόμ. 1-2, στο εξής Thompson, *New Style Coinage*. Για την πρόωμη περίοδο, βλ. ό.π. 32 κ.ε. Για τη μεσαία περίοδο, ό.π. 133 κ.ε. και για την ύστερη περίοδο, ό.π. 320 κ.ε.

Ασκληπιό και τρίτο άρχοντα τον ΝΙΚΟΓΝΕ⁵ (Εικ. 3α-β). Η κοπή αυτή στον κατάλογο της Thompson έχει τον αριθμό 30⁶. Η επόμενη, μετά από μερικά χρόνια, είναι η υπ' αριθ. 37, με τα ονόματα των αρχόντων ΑΧΑΙΟΣ-ΗΛΙ. Στο τετράδραχμο της κοπής αυτής το όνομα του τρίτου άρχοντα είναι ΚΛΕΑΡΧ⁷ (Εικ. 4α-β).

Οι τελευταίες κοπές του θησαυρού, οι υπ' αριθ. 69 και 70 της Thompson αντιπροσωπεύονται στο θησαυρό από ένα και δύο τετράδραχμα αντίστοιχα. Από αυτά το πρώτο τετράδραχμο, με άρχοντες τους ΑΡΟΠΟΣ-ΜΝΑΣΑΓΟ και σύμβολο φτερωτό Αγώνα, έχει τρίτο άρχοντα τον ΑΠΟΛΛ⁸ (Εικ. 5α-β), ενώ τα δύο τελευταία τετράδραχμα με τους άρχοντες ΞΕΝΟΚΛΗΣ-ΑΡΜΟΞΕΝΟΣ και σύμβολο κουλουριασμένο φίδι, δεν έχουν όνομα τρίτου άρχοντα⁹ (Εικ. 6α-β).

Εκτός από πέντε κοπές, τις υπ' αριθ. 42, 48, 50, 60 και 68, που απουσιάζουν από τον θησαυρό, η αντιπροσώπευση όλων των άλλων κοπών από την υπ' αριθ. 37 ως και την 70 είναι συνεχής. Η απουσία των πέντε παραπάνω κοπών φαίνεται πως είναι τυχαία. Οι τελευταίες κοπές, όπως άλλωστε θα περίμενε κανείς, περιλαμβάνουν τα περισσότερα νομίσματα, αφού οι δέκα τελευταίες σχηματίζουν το 45% του συνόλου, σε σχέση με τις πρώτες δέκα του θησαυρού που περιλαμβάνουν το 27% και οι υπόλοιπες δέκα με το 28%.

Έχει ήδη επισημανθεί από την έρευνα πως το πιο έντονα συζητημένο πρόβλημα της ελληνιστικής νομισματικής την τελευταία εικοσιπενταετία είναι η χρονολόγηση των αθηναϊκών στεφανηφόρων¹⁰. Η δημοσίευση το 1961 από τη M. Thompson της

5. Για την κοπή αυτή, Thompson, *New Style Coinage*, 138-143, πίν. 35. Στο τετράδραχμο της Πέλλας: πάνω στον αμφορέα του οπισθότυπου αδιάγνωστο γράμμα· από κάτω ΣΦ.

6. Οι 109 κοπές στο Thompson, *New Style Coinage*, 27-29, αλλά χωρίς αύξοντα αριθμό. Για την ευκολότερη αναφορά στις κοπές εδώ γίνεται συνεχής αρίθμηση. Σ' αυτή όμως η κοπή του βασιλιά Μιθριδάτη, που από τη M. Thompson θεωρήθηκε ως περιορισμένη έκδοση του έτους 121 π.Χ., ό.π. 368, δεν έχει ιδιαίτερο αριθμό· περιλαμβάνεται μαζί με αυτή των ΑΠΕΛΛΙΚΩΝ-ΓΟΡΓΙΑΣ. Ακόμα, οι κοπές των ΕΥΒΟΥΛΙΔΗ-ΑΓΑΘΟΚΛΗ και των ΖΩΙΛΟΥ-ΕΥΑΝΔΡΟΥ φέρουν τον ίδιο αύξοντα αριθμό 55, αφού οι δύο πρώτοι, κατά την Thompson, εκδίδουν νομίσματα μόνο τους δύο πρώτους μήνες (στους αμφορείς του οπισθότυπου υπάρχουν τα γράμματα Α και Β), ενώ το υπόλοιπο του έτους υπηρετούν οι δύο δεύτεροι, ό.π. 261. Το παραπάνω σχήμα, με ελάχιστες αλλαγές, ισχύει ως σήμερα. Για τις διαφοροποιήσεις βλ. C. Boehringer, *AMuGS* 5, 1972, 22 κ.ε.· H. Mattingly, *Chiron* 9, 1979, 162-163 και O. Mørkholm, *ANSMN* 29, 1984, 32.

7. Γενικά για την κοπή βλ. Thompson, *New Style Coinage*, 166-169. Στον αμφορέα του οπισθότυπου του τετράδραχμου της Πέλλας υπάρχει αδιάγνωστο γράμμα· από κάτω ΔΙ.

8. Γενικά για την κοπή αυτή στο: Thompson, *New Style Coinage*, 340-344. Στον αμφορέα του οπισθότυπου του τετράδραχμου της Πέλλας το γράμμα Α· από κάτω, ΠΕ.

9. Γενικά για την κοπή αυτή, Thompson, *New Style Coinage*, 344-346. Το ένα από τα δύο τετράδραχμα με τα οποία αντιπροσωπεύεται η κοπή των ΞΕΝΟΚΛΗΣ-ΑΡΜΟΞΕΝΟΣ με σύμβολο κουλουριασμένο φίδι στο θησαυρό της Πέλλας, έχει δημοσιευτεί στο: Γ. Ακαμάτης, Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής (1985) 497, πίν. 325 α-β. Στο τετράδραχμο αυτό, πάνω στον αμφορέα διακρίνεται το γράμμα Κ· κάτω ΣΟ. Στο δεύτερο τετράδραχμο και πάλι πάνω στον αμφορέα το γράμμα Κ· από κάτω ΔΗ.

10. O. Mørkholm, ό.π. 29. Τα αθηναϊκά νομίσματα της Νέας Τεχντροπίας αναφέρονται στις σύγχρονες τους επιγραφές ως στεφανηφόροι λόγω του στεφανιού που φέρουν στον οπισθότυπο, βλ. L. Robert, *Études de numismatique grecque* (1951) 105-135· Thompson, *New Style Coinage*, 432 με υποσημ. 2· C. M. Kraay, *Coins of Athens* (1968) 11· O. Mørkholm, *NumAntClas* 9, 1980, 147 κ.ε.

θαυμάσιας μονογραφίας για τα νομίσματα αυτά υπήρξε το έναυσμα της σχετικής συζήτησης¹¹. Η Thompson κατένειμε τα παραπάνω νομίσματα σε 109 κοπές και τις ένταξε σε ετήσια βάση μεταξύ των ετών 196/5 και 87/6 π.Χ. Η έναρξη δηλαδή της νομισματοκοπίας της Νέας Τεχνοτροπίας εγκαινιάστηκε κατά την Thompson με τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της Ελλάδας από το Ρωμαίο στρατηγό Φλαμινίνο¹² και η λήξη της με την καταστροφή της Αθήνας από το Σύλλα το 86 π.Χ.¹³. Το εξαιρετικά καθαρό αυτό σχήμα φαίνεται καταρχήν πειστικότερο. Όμως την επομένη κιόλας χρονιά ο D. M. Lewis άσκησε κριτική στο παραπάνω σχήμα και υποστήριξε μια χρονολογία κατά 30 χρόνια περίπου χαμηλότερα για το σύνολο των κοπών¹⁴. Έκτοτε η Thompson υπερασπίστηκε τις απόψεις της¹⁵, όχι όμως σ' όλα τα σημεία με απόλυτη πειστικότητα, ιδιαίτερα στις χρονολογήσεις της μεσαίας και πρώιμης ύστερης περιόδου, στα χρόνια δηλαδή των κοπών του θησαυρού της Πέλλας¹⁶.

Ο αριθμός των 109 ετήσιων κοπών επιτεύχθηκε με τον εξοβελισμό μιας κοπής ως απομίμησης, που όμως στο μεταξύ αποκαταστάθηκε από μερικούς ερευνητές¹⁷, ενώ εγκαταλήφθηκε ένα από τα σταθερότερα χρονολογικά σημεία, η κοπή του ΒΑΣΙΛΕ ΜΙΘΡΙΔΑΤΗΣ-ΑΡΙΣΤΙΩΝ, με το σύμβολο του βασιλικού οίκου του Πόντου, το άστρο μεταξύ ημισελήνων. Την κοπή αυτή λαθεμένα η Thompson θεώρησε ως περιορισμένη έκδοση του έτους 121 π.Χ. και δεν την περιέλαβε στο ετήσιο χρονολογικό της σχήμα¹⁸. Επιπλέον, η δημοσίευση το 1974 από τη Μ. Καραμεσίνη-Οικονομίδου και μιας ακόμα, άγνωστης ως τότε κοπής, ανέβασε το συνολικό αριθμό των κοπών από 109 σε 112¹⁹. Έτσι το σχήμα των ετήσιων κοπών της Thompson μεταξύ του 196 και του 86, έγινε αδύνατο²⁰.

Ένα από τα κυριότερα χρονολογικά προβλήματα στο παραπάνω σχήμα προέρχεται από την κοπή του βασιλιά Μιθριδάτη του Πόντου, που στο σύστημα της

11. Βλ. παραπάνω υποσημ. 4.

12. Thompson, *New Style Coinage*, 107.

13. Thompson, *New Style Coinage*, 415· για την κατάληψη της Αθήνας και του Πειραιά από τον Σύλλα, γενικά βλ. W. S. Ferguson, *Hellenistic Athens* (1911) 447 κ.ε.

14. D. M. Lewis, *NumChron.* 1962, 275-300.

15. M. Thompson, *NumChron.* 1962, 301-333.

16. Η μεσαία περίοδος εισάγεται με την κοπή αρ. 29 των ΗΡΑ-ΑΡΙΣΤΟΦ, ενώ η ύστερη περίοδος με την κοπή αρ. 66 των ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ-ΑΓΑΘΙΠΠΟΣ.

17. Για την κοπή των ΚΟ·Ι·ΝΤΟΣ-ΑΡΜΟΣΤΡΑ ως απομίμησης βλ. M. Thompson, *New Style Coinage*, 464-467, αρ. 1427-1428. Για την αποκατάσταση της κοπής: C. Boehringer, *AMuGS* 5, 1972, 24-27· H. B. Mattingly, *Chiron* 9, 1979, 161, 163 και 164· O. Mørkholm, *ANSMN* 29, 1984, 32 κοπή αρ. 79.

18. M. Thompson, *New Style Coinage*, 368. Παλιότερα και η M. Thompson, *Hesperia* 10, 1941, 213-9 και 230-232, υποστήριξε τη χρονολόγηση της κοπής ΒΑΣΙΛΕ ΜΙΘΡΙΔΑΤΗΣ-ΑΡΙΣΤΙΩΝ το έτος 87/6 π.Χ. και τοποθέτησε τις σχετιζόμενες κοπές στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.

19. Για την κοπή ΜΝΑΣΑΓΟΡΑΣ-MENTΩΡ βλ. M. Caramessini-Oeconomides, *AAA* 7, 1974, 395-396· M. Caramessini-Oeconomides και F. Kleiner, *RBN* 1975, 5-19· πβ. και T. Hackens, *RBN* 117, 1971, 288-289.

20. Πβ. τα σχετικά από τον C. M. Kraay, *Coins of Ancient Athens* (1968) 12 και τον O. Mørkholm, *ANSMN* 29, 1984, 30-31.

Thompson δεν αποδίδεται πια στο Μιθριδάτη τον VI, που κατέλαβε την Αθήνα το 87/6 π.Χ.²¹, αλλά στον προκάτοχό του Μιθριδάτη τον V, που δεν είχε όμως καμιά σχέση με την Αθήνα²². Ο βασιλιάς Μιθριδάτης παρουσιάζεται στην κοπή με ένα Αριστίωνα, ο οποίος μερικά χρόνια πριν, αρ. 68, εμφανίζεται ως πρώτος άρχοντας με σύμβολο έναν πήγασο²³, ένα έμβλημα που συχνά παρουσιάζεται στα νομίσματα του βασιλικού οίκου του Πόντου και ιδιαίτερα στα νομίσματα του βασιλιά Μιθριδάτη VI²⁴. Πρόκειται λοιπόν για τον ίδιο Αθηναίο της φιλομιθριδατικής παράταξης. Αλλά σημαντική προς την ίδια κατεύθυνση είναι και η κοπή που προηγείται αυτής του βασιλιά Μιθριδάτη και του Αριστίωνα. Είναι η κοπή αρ. 76, με πρώτο άρχοντα, ένα ΑΠΕΛΛΙΚΩΝΑ, που έχει έμβλημα ένα γρύπα²⁵. Ο γρύπας αυτός έχει αντιγραφεί από τα νομίσματα της Τέω²⁶. Θα πρέπει λοιπόν ο Απελλικών να ταυτιστεί με το φιλόσοφο και πολιτικό Απελλικώνα από την Τέω²⁷, που μαζί με κάποιο Αριστίωνα²⁸, κατά τις γραπτές μαρτυρίες, εξασφάλισαν την Αθήνα στο Μιθριδάτη VI, το 88/7 π.Χ. Γιαυτό και ο μεν Αριστίωνας εμφανίζεται στα νομίσματα της Αθήνας μαζί με το Μιθριδάτη, ενώ ο Απελλικών, ως πρώτος άρχοντας είχε παρουσιαστεί την προηγούμενη χρονιά.

Τα παραπάνω στοιχεία, νομίζω, μας υποχρεώνουν, όπως άλλωστε και πολλούς άλλους μελετητές, να δεχτούμε πως η κοπή ΒΑΣΙΛΕ ΜΙΘΡΙΔΑΤΗΣ-ΑΡΙΣΤΙΩΝ ανήκει στο Μιθριδάτη VI και πρέπει να κόπηκε το 87/6 π.Χ.²⁹. Η κοπή αυτή λοιπόν γίνεται ο άξονας χρονολόγησης της μεσαίας, αλλά και των αρχών της ύστερης περιόδου των στεφανηφόρων της Αθήνας, κάτι που ενισχύεται και από τις χρονολογήσεις των θησαυρών της ίδιας εποχής. Με βάση το σύστημα αυτό, η τελευταία κοπή

21. Για την Αθήνα στα χρόνια του Μιθριδάτη VI βλ. W. S. Ferguson, *Hellenistic Athens* 1911, 415-459· E. Badian, *AJAnHist* 1, 1976, 105-128· Chr. Habicht, *Chiron* 6, 1976, 127-142.

22. Ανεπιτυχής ήταν η προσπάθεια της M. Thompson να εντοπίσει σχέσεις του Μιθριδάτη V με την Αθήνα, *New Style Coinage*, 421-424, για να δικαιολογήσει την υψηλή χρονολόγηση της κοπής.

23. M. Thompson, *New Style Coinage*, 335-340, πίν. 106-108.

24. C. M. Kraay, *Greek Coins and History* (1969) 12· πβ. και G. Kleiner, *IstMitt* 6, 1955, 1-21.

25. M. Thompson, *New Style Coinage*, 364-368.

26. G. K. Jenkins, *Ancient Greek coins* (1972) 280, εικ. 690. Για τα νομίσματα των Τηίων γενικά βλ. B. Head, *Historia Numorum* 21910, (ανατ. 1963) 595-596· J. M. Balcer, *SNR* 47, 1968, 5 κ.ε.· D. Kienast, *JNG* 12, 1962, 172. Για την πόλη βλ. E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins in Turkey* (1970) 139 κ.ε. Του ίδιου, *Griechische und römische Kunst in der Türkei* (1987) 14, 15, 47, 86, 87, 92, 100, 114, 115, 458 και εικ. 167, 180, 200.

27. Για τον Απελλικώνα, Αθηναίος 5, 214d-215a· Στράβων 13 (C 609), 14 (C 644)· E. Badian, *AJAnHist* 1, 1976, 113 και 117-9· H. Mattingly, *Chiron* 9, 1979, 148 και 162-3 στον πίν. A. Ακόμα πβ. *RE* I, 2 (1894) στ. 2693-4 στο λ. Apellikon (Dziatzko).

28. Για τον Αριστίωνα, Στράβων 9, 398· Αππιανός Μιθριδάτειος 28 ε, 38 ε· Πλουτάρχου, Σύλλας 12 κ.ε. και 23· Πausanίας 1, 20, 6. Ακόμα πβ. και *RE* II, 1, 1895, στ. 900-1 στο λ. Ariston αρ. 15 (Wilcken)· H. Mattingly, *JHS* 91, 1971, 85 κ.ε. E. Badian, ό.π.· Habicht, ό.π. Για τον Αριστίωνα και τον Απελλικώνα βλ. και W. S. Ferguson, 1911, 445 κ.ε.

29. Για τη χαμηλή χρονολόγηση της κοπής, βλ. κυρίως D. M. Lewis, *NumChron* 1962, 275 κ.ε.· H. B. Mattingly, *NumChron* 1969, 327-330· C. Kraay, *Greek Coins and History* (1969) 11-14· H. B. Mattingly, *Historia* 20, 1971, 34-43· του ίδιου, *JHS* 91, 1971, 85· Chr. Habicht, ό.π. 137-139· O. Mørholm, ό.π. 31-32.

του θησαυρού της Πέλλας, των ΞΕΝΟΚΛΗ-ΑΡΜΟΞΕΝΟΥ, χρονολογείται το 95/4 π.Χ.³⁰.

Αν εξετάσουμε τα ανασκαφικά δεδομένα του θησαυρού, θα δούμε ότι ενισχύονται τα παραπάνω επιχειρήματα, πράγμα σημαντικό για την επίλυση του προβλήματος της χρονολόγησης των αθηναϊκών στεφανηφόρων. Όπως αναφέρθηκε, ο θησαυρός της Πέλλας είχε αποκρυβεί κάτω από το δάπεδο χώρου της δυτικής στοάς. Φυσικό λοιπόν είναι να εξεταστεί το στρώμα καταστροφής του χώρου αυτού, αλλά και του συγκροτήματος γενικότερα.

Έχει υποστηριχτεί από τον ομιλητή και αλλού³¹, πως η μορφή και η ποιότητα του στρώματος καταστροφής των καταστημάτων της αγοράς της Πέλλας μας υποχρεώνει να δεχτούμε μια καταστροφή που δεν έδωσε την ευκαιρία στους ιδιοκτήτες τους να διασώσουν πολύτιμα και ημιπολύτιμα προϊόντα, όπως είναι θησαυροί νομισμάτων, σειρές αγγείων πάνω στα χωμάτινα δάπεδα, μήτρες αγγείων και ειδώλια, ειδώλια, προϊόντα δηλαδή που δε θα εγκαταλείπονταν, αν δεν υπήρχε αξεπέραστη, ανώτερη βία.

Η μορφή του στρώματος καταστροφής δεν δικαιολογεί μια βαθμιαία εγκατάλειψη, ούτε μια εχθρική δήμευση, αφού δεν ξαναχρησιμοποιήθηκαν τα προϊόντα, αλλά ούτε και μια πυργκαγιά, αφού δε βρέθηκαν ίχνη φωτιάς. Θα πρέπει λοιπόν να δεχτούμε ως αιτία καταστροφής του συγκροτήματος μια βίαιη φυσική αιτία, ένα σεισμό πιθανότατα, που κατέστρεψε το συγκρότημα και έθαψε τα προϊόντα στα πλίνθινα ερείπια των καταστημάτων (Εικ. 7-8).

Ο χρονικός προσδιορισμός της καταστροφής αυτής έχει γίνει αλλού, με τη χρησιμοποίηση κυρίως ρωμαϊκών νομισμάτων και ενσφράγιστων λαβών από το στρώμα καταστροφής των καταστημάτων, αλλά και τους χώρους απόρριψης αντικειμένων έξω από τα καταστήματα. Οι τελευταίες ενσφράγιστες λαβές χρονολογούνται στην περίοδο VIA, με απόλυτες χρονολογίες ανάμεσα στο 108 και το 98 π.Χ., ενώ το τελευταίο ρωμαϊκό νόμισμα του στρώματος καταστροφής είναι κοπής του 105 π.Χ. Η καταστροφή λοιπόν του συγκροτήματος της αγοράς με τα δεδομένα αυτά πρέπει να τοποθετηθεί στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.³².

Θα ήταν λοιπόν λογικό να υποστηρίξει κανείς πως η σεισμική καταστροφή των αρχών του 1ου αι. π.Χ. έθαψε κάτω από τα ερείπια του καταστήματος και το θησαυρό, έτσι ώστε ο ιδιοκτήτης του δε μπόρεσε να τον ξαναχρησιμοποιήσει, όπως άλλωστε δε δόθηκε η ευκαιρία και στους καταστηματάρχες πολλών χώρων να

30. H. B. Mattingly, *Chiron* 9, 1979, 162, στον πίν. Α και Ο. Mørkholm, ό.π. 32.

31. Γ. Ακαμάτης, Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής (1985) 483-515· του ίδιου, Η Αγορά της Πέλλας. Τα πρώτα αρχαιολογικά συμπεράσματα, Πόλις και Χώρα στη Μακεδονία και Θράκη, μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986 (υπό εκτύπωση)· του ίδιου, Πρόσθετα ανασκαφικά στοιχεία για τη χρονολόγηση της καταστροφής της Αγοράς της Πέλλας, *Εγνατία* 1, 1988 (τυπώνεται).

32. Ιδιαίτερα, Γ. Ακαμάτης, Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής (1985) 495-500.

ξαναχρησιμοποιήσουν τα έτοιμα εμπορεύματά τους. Η απόκρυψη λοιπόν του θησαυρού της Πέλλας σύμφωνα με τα παραπάνω ανασκαφικά στοιχεία θα πρέπει να έγινε στις αρχές του 1ου αι. π.Χ., κάτι που ενισχύει σημαντικά τη χαμηλή χρονολόγηση των νομισμάτων του θησαυρού της Πέλλας, αφού η τελευταία κοπή του σε συνδυασμό με τα ιστορικά γεγονότα που αναφέραμε τοποθετείται το 95/4 π.Χ.

Η χρονολόγηση αυτή ενισχύεται και από τα ανασκαφικά δεδομένα στον ίδιο το χώρο του θησαυρού. Ανάμεσα στα άλλα ευρήματα του στρώματος καταστροφής του χώρου αποκαλύφθηκαν και τμήματα οξυπύθμενων αμφορέων. Οι νεότεροι από αυτούς είναι δύο τμήματα κνιδιακών αμφορέων με ενσφράγιστες λαβές. Η πρώτη ενσφράγιστη λαβή, αρ. 84.20, απεικονίζει βουκράνιο και ανήκει πιθανότατα στον κατασκευαστή Διοσκουρίδα³³ (Εικ. 9). Κατά τη V. Grace, η ενσφράγιστη κυτή λαβή θα πρέπει να χρονολογηθεί οπωσδήποτε πριν από το 88 π.Χ., αλλά μετά το 108 π.Χ.³⁴ Αλλά και η δεύτερη ενσφράγιστη λαβή, αρ. 84.36, πιθανότατα ανήκει και αυτή στην πρώιμη περίοδο VI, στο τέλος δηλαδή του 2ου ή τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. (Εικ. 10). Τα ανασκαφικά αυτά δεδομένα ενισχύονται και από το γέμισμα αμέσως κάτω από το δάπεδο του χώρου στον οποίο βρέθηκε ο θησαυρός, αφού το γέμισμα αυτό, θα πρέπει να τοποθετηθεί μάλλον στον ύστερο 2ο π.Χ.αι., αλλά πριν από τον 1ο π.Χ. αιώνα.

Η σύνθεση του θησαυρού της Πέλλας δε βοηθά δυστυχώς στην επίλυση των προβλημάτων άλλων νομισμάτων και ιδιαίτερα νομισμάτων της Μακεδονίας του 2ου αι. π.Χ. αφού αποτελείται μόνο από αθηναϊκά τετράδραχμα³⁵. Πρόκειται για ένα εύρημα «αποθησαυρισμού» πιθανότατα κάποιου εμπόρου της Πέλλας. Η βίαιη φυσική καταστροφή του εμπορικού κέντρου της μακεδονικής πρωτεύουσας, σε χώρο του οποίου είχε αποκρυβεί, δικαιολογεί κατά τον καλύτερο τρόπο την αδυναμία περαιτέρω χρησιμοποίησης του θησαυρού από τον κάτοχό του.

Ο θησαυρός της Πέλλας έρχεται να προστεθεί στα παραδείγματα της ευρύτατης κυκλοφορίας των αθηναϊκών στεφανηφόρων και στο Μακεδονικό χώρο, πράγμα επιβεβαιωμένο τόσο από μεμονωμένα ευρήματα όσο και από άλλους θησαυρούς³⁶. Η

33. Για τον κατασκευαστή Διοσκουρίδα: V. Grace, *Hesperia* 3, 1934, 273 (K213-K214)· της ίδιας, *BCH* 76, 1952, 520· Th. Lenger, *BCH* 70, 1955, 500-501, αρ. 62-63, 66-68· V. Grace, "Stamped Wine Jar Fragments", *Pnyx II. Hesperia Suppl. X*, 1956, 164 αρ. 184-187 και πίν. 71· V. Grace και M. Savvatiannou-Petropoulakou, στο *Délos XXVII*, 1970, τα σχόλια στα E 131, E 132, E 134, E 138, E 139, E 145, E 146, E 147, E 149, E 152, E 154, E 155 κ.ά· B. Wells, *OpAth XIV*. 9, 1982, 124 σχόλια στον αρ. 17.

34. *Hesperia* 54, 1985, 34-35.

35. Για τα νομίσματα αυτά πιο πρόσφατα βλ. I. Touratsoglou, στο *The Coinage of the Roman World in the Late Republic. Proceedings of a Colloquium held at the British Museum in September 1985. BAR International Series 326* (1987) 53-72, όπου και η σχετική με τα νομίσματα της εποχής αυτής βιβλιογραφία.

36. H M. Thompson, *New Style Coinage*, 544 απαριθμεί έξι (6) θησαυρούς με 746 συνολικά νομίσματα από την περιοχή της Μακεδονίας και των Βαλκανίων. Έκτοτε ο αριθμός τόσο των θησαυρών όσο και η ανεύρεση μεμονωμένων νομισμάτων αυξάνονται με γρήγορο ρυθμό. Πβ. και I. Touratsoglou, ό.π. 54.

σύνδεση των ανασκαφικών δεδομένων της αγοράς της Πέλλας με το θησαυρό βογηθά στην ενίσχυση της χαμηλής χρονολογίας της μέσης και πρώιμης ύστερης περιόδου των αθηναϊκών στεφανηφόρων, περιόδων στις οποίες ανήκουν και οι κοπές του.

Θεσσαλονίκη,
Πανεπιστήμιο

Γιάννης Μ. Ακαμάτης

1. Αγορά Πέλλας. Δυτική στοά. Τομή θησαυρού αθηναϊκών τετραδράχμων. 2. Στρώμα καταστροφής του χώρου όπου βρέθηκε ο θησαυρός.

3. Αργυρό αθηναϊκό τετράδραχμο των ΜΕΝΕΔ-ΕΠΙΓΕΝΟ. α. Εμπροσθότυπος. β. Οπισθότυπος. 4. Αργυρό αθηναϊκό

5. Αργυρό αθηναϊκό τετράδραχμο των ΑΡΟΠΟΣ-ΜΝΑΣΑΓΟ. α. Εμπροσθότυπος. β. Οπισθότυπος. 6. Αργυρό αθηναϊκό τετράδραχμο των ΞΕΝΟΚΛΗΣ-ΑΡΜΟΞΕΕΝΟΣ. α. Εμπροσθότυπος. β. Οπισθότυπος.

